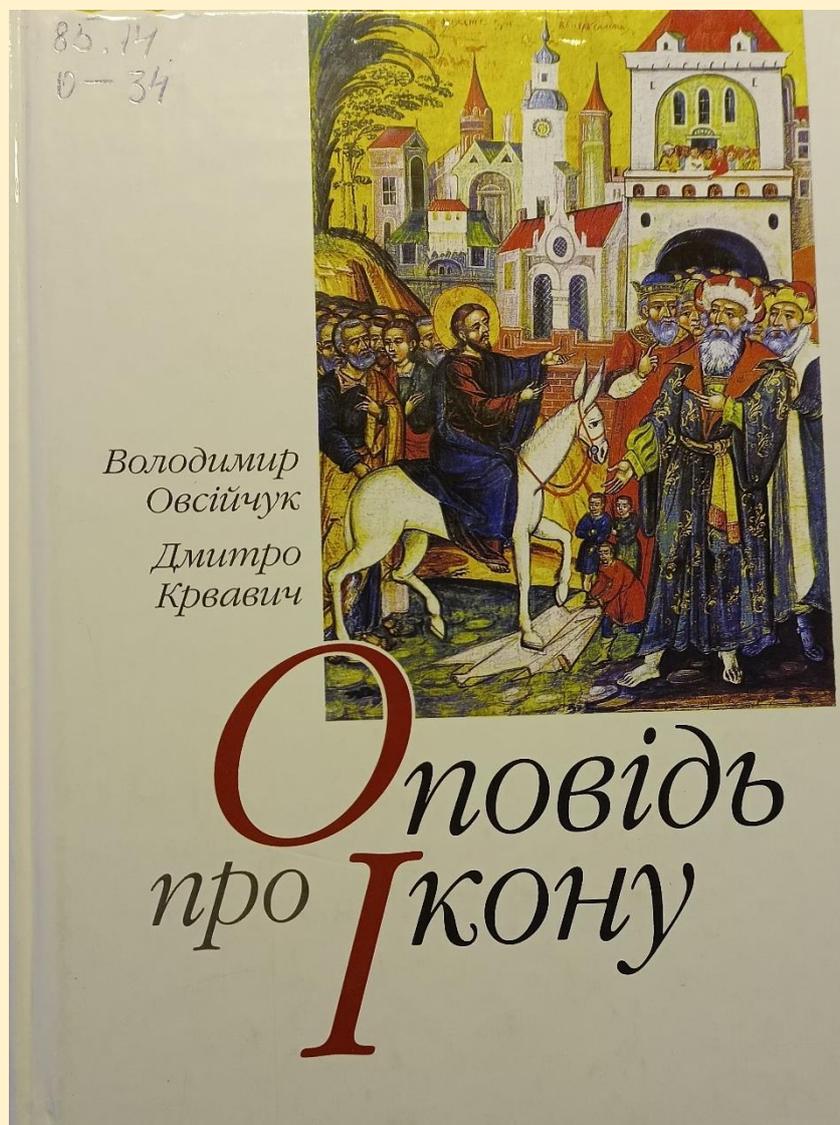

Оповідь про ікону

Шановні педагоги!

Даний матеріал ознайомить Вас з унікальною книгою,
виданою у Львові Інститутом народознавства НАН
України

Овсійчук В. Оповідь про ікону / В. Овсійчук, Д. Крвавич; наук, ред. С. Павлюк; ред. М. Горбаль; світлини: С. Марченко, П. Березін, Д. Мовчан. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. – 396 с.: кольор. іл., фотоіл.

«Оповідь про ікону» є першим в Україні такого типу виданням, в якому на основі богословської, історичної, мистецтвознавчої літератури розкривається її походження, розвиток і місце в іконостасі. Ікона – складний твір, що має літургійне призначення й, разом з тим, є людським документом присутності часу – це відкрите «вікно» в духовний світ минулого й у світ вічного буття.

Для учнівської та студентської молоді, для всіх, хто цікавиться богослов'ям, історією і культурою країни.

У пропонованій читачам багатоілюстрованій книзі автори не втратили рівновагу між теологічним твердженням біблійних сюжетів і професійно-мистецьким трактуванням ікони – високоповажно відповідально оповіли про них.

Стислий стан душі, апофеозність сприйняття християнства у своїй українській версії вилилися у величних високохудожніх творах -- ІКОНАХ.

*Степан Павлюк
член-кореспондент
НАН України
Професор*

Вступ

Видання «Оповідь про ікону» розраховане на глибше розуміння найпоширенішого й здалось найвідомішого творіння рук людських, без якого не відбувається літургійна відправа ні в храмі, ні поза ним.

Священний образ має довгу історію. Його складання займає тривалий час, вбираючи культури Сходу і Заходу, що формувалися з давніх давен. Його збагачення проходило шляхом засвоєння тих культур задля глибшого змісту, а це була нелегка дорога втрат (іконоборство VIII-початок IX століть) і набуття (Довершеність храмового зодчества та його оздоблення X-XI ст.).

За перше тисячоліття – складання образу і за друге тисячоліття – його збагачення, ікона досягла виняткової глибини змісту, багатства виразу, іконографічної повноти. Вона стала джерелом інформації, своєрідною книгою для неписьменних, зв'язком з іпостасю Бога, бо й є відблиском Першообразу.

В іконі стикається реальність та ірреальність, з перевагою таємного, не до кінця зрозумілого від глобальності й величі Бога, творця Всесвіту та по-людськи ясного й зрозумілого всім земним у своїй мученицькій смерті, містичному воскресінні, духовній величі, що панує над світом ось уже дві тисячі літ, єднаючи людство, даючи прозріння й милосердно закликаючи до порозуміння, любові й справедливості, -- образ Христа, що заповнює думку й притягує без вагання все людське єство, виступає

у властивій йому простоті. Але ця простота, що викликає довір'я, є чудодійною якістю, грандіозною у своїй вселюдській величі.

В іконі панує духовне над матеріальним. Її призначення храмове, де вона органічно входить у цілісний ансамбль, емоційно і образно доповнюючи літургійне дійство, й одноразово соборно об'єднуючи думки і почуття. Соборний характер слід розуміти як містичну єдність небесних і земних сил для переборення гріховності земного світу та людських заблуджень і трагедій. Однак в іконі закладена не лише велика об'єднуюча сила, у ній присутній «цілий світ», глибинна ідея духовності, містична дія просвітлення, що проникливо діє на людське молитовне звертання. Але ця іпостась ікони далеко не всіма зрозуміла й відкрита, нерідко породжуючи поверхнево-споглядальне, або ж меркантильно-споживацьке відношення ще більше вкорінене останнім іконоборством ХХ століття.

Однак, саме в іконі з винятковою переконливістю засвідчена присутність незнищенності ідеї національної єдності, національної духовної ідентичності, національної сутності: в почуттях, обрядах, звичаях.

Ікона, таки чином, постає складним організмом, наповненим глибоким змістом, виразним завершенням якого є художньо-естетичний ідеал, ідеал краси і того найсуттєвішого, що є в давній і сучасній культурі.. Тут духовні засади виражалися художніми закономірностями, -- символікою кольору, кольоровою гармонією, одухотвореною красою цілості, що так проникливо діє в старих іконах, однак досить зрідка в сучасних...

Проте процес пізнання, розкриття найглибшої суті ікони не є спрощено легким і без всебічної підготовки практично загальмованим, що ікона є видимим зображенням невидимого, чим виражено засіб пізнання людиною світу, а саме образом і символом.

У цьому пізнавальному процесі звертання до оповідей неминуче, адже сам процес пізнання змісту ікони не має меж, бо проходить усе життя людини. Так, ікона за тисячолітній період достатньо змінилася, однак ХІХ і ХХ століття не були за рідкісними випадками часом її розквіту.

Проте в книзі лише коротко розкрита генеза українського іконопису та подані оповіді лише про цикл ікон, що пов'язані з літургією – празничкового та пасійного чинів.

Інформація для читача.

Книга складається з головної статті члена-кореспондента НАН України, професора Степана Павлюка «Духовно-естетичний образ України», в якій він звертається до читача та обґрунтовує необхідність оповіді про ікону, також Вступу, де висвітлено суть і духовну цінність ікони та змісту самої книги в трьох частинах, які в свою чергу поділяються на глави з тематичними назвами, щодо історії створення ікони, духовної природі, символізму, також шанування Ангелів, Богородиці, Ісуса Христа, інших біблійних персонажів, празників у іконі. Книга містить велику кількість

кольорових ілюстрацій. Для демонстрації змісту книги подаються описи деяких глав та кольорові фотоілюстрації.

Частина I

Початки ікономалювання

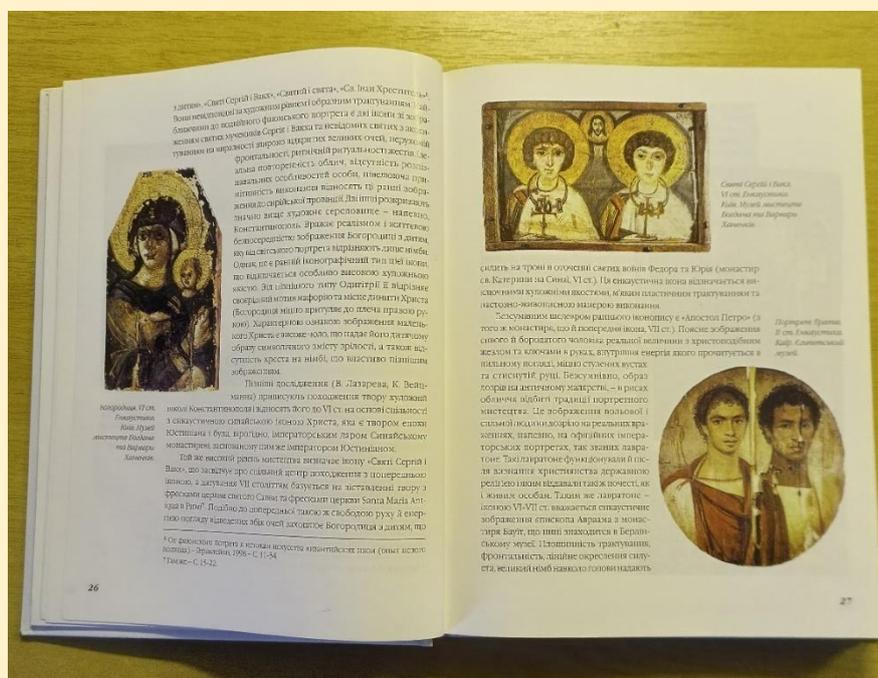
В цій главі розповідається про історію створення ікони.

Слово ікона походить від грецького (ейкон) – ікона, зображення, подоба. Початково так називають будь-яке зображення, незалежно на чому і яким способом виконане (мозаїка, фреска – на стіні чи темперою на дошці).

Священні зображення з'явилися досить давно. Відома оповідь про Авгаря, едеського правителя, якому Христос свій образ, обтершись, відбив на обрусі. За намісництва Пілата в Єрусалимі детальний письмовий опис образу Христа: зовнішнього вигляду, росту, тілобудови, рис обличчя та їх кольорової своєрідності був післаний до Риму на вимогу сенату.

Початки шанування святих образів

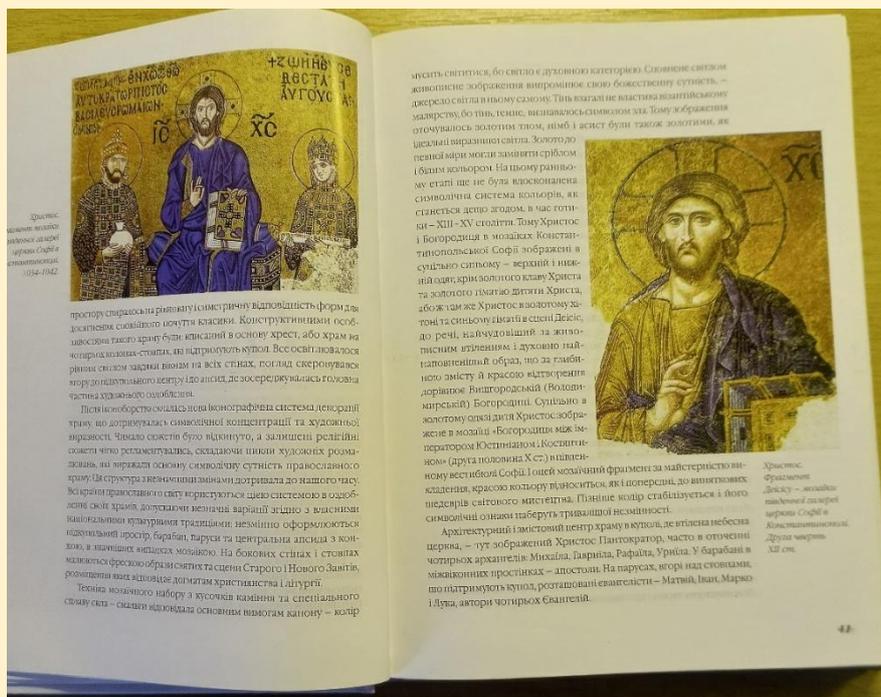
Зображення святих тривалий час викликало в ранній церкві запеклі суперечки і диспути. Вони тривали до Константинопольського Собору 692 року, коли, нарешті, 82-м каноном було узаконене зображення Христа.

Ліворуч Богородиця. VI ст. Енкаустика. Київ. Музей Ханенків.
Праворуч Святі Сергій і Вакх. VI ст. Київ. Музей Ханенків.
Внизу портрет братів II ст. Енкаустика. Каїр. Єгипетський музей.

Духовна природа ікони

Ікона – це вікно із світу Духа в світ матеріальний. Світ ікони реальний. Про який же реалізм можна говорити стосовно ікони, коли під реалізмом в світському мистецтві розуміють правдиве відтворення людини, її психологічний стан та особливості характеру, а також навколишні обставини її життя, реальну природу, минулі й сучасні події. Реальність ікони не збігається з реальністю зображеного. Розуміння ікони полягає не в речовій красі і не в психологізмі. Іконою виражається догмат Преображення, отже, в іконі відтворене не життєве плотське зображення, бо світський портрет ніколи іконою не може бути, а лише преображений, просвітлений божественним світлом і позбавлений плотського стану образ.

Ліворуч Христос. Фрагмент мозаїки південної галереї церкви Софії в Константинополі. 1034-1042.

Праворуч Христос. Фрагмент Деїсусу – мозаїки південної галереї церкви Софії в Константинополі. Друга чверть XII ст.

Символіка в сакральному мистецтві

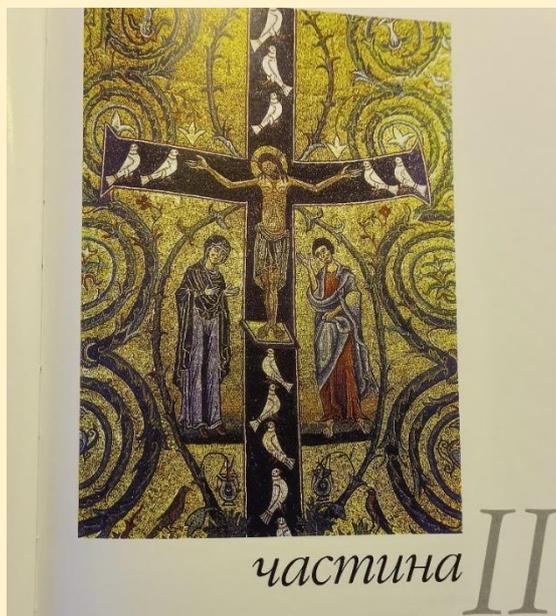
Символ(грецьке) – це знак речовий та умовний, який нагадує конкретне поняття про образ, що втілює певну ідею. Символ у сакральному мистецтві – а образна творчість взагалі символічна, -- це розкриття внутрішньої

сутності зображення духовного стану твору. Зміст символічного зображення завжди значніший від змальованого об'єкта, бо ж неможливо духовний зміст виявити матеріальним виразом. Символічний спосіб є єдиним універсальним художнім засобом відтворення глобального, вічного, трансцендентного: Бог через мистецтво спілкується з людьми.

Частина II

Хрест

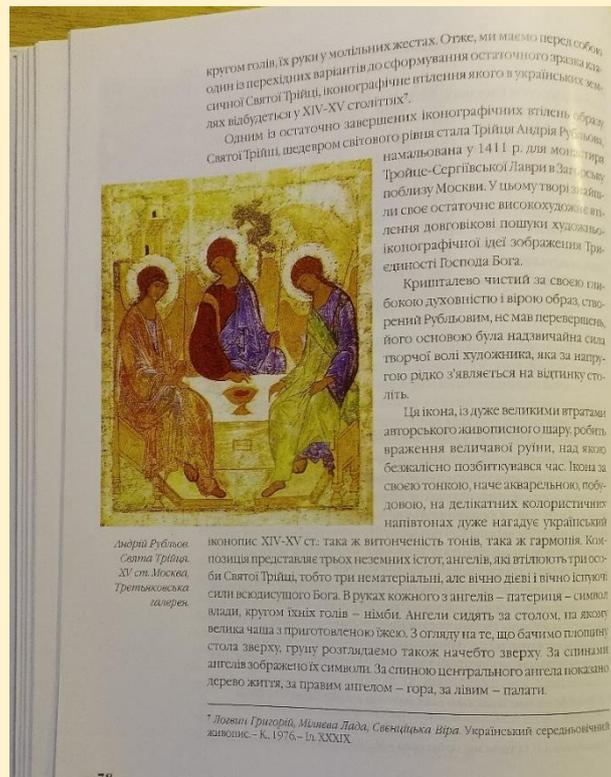
Форма хреста у свідомості людини ХХ ст. утвердилась як символ християнства, роп'яття, муки і смерті Ісуса Христа, жертви Ісуса Христа за відкуплення і спасіння людства. Однак знак хреста відомий людству від періоду неоліту, його символіка і значеннєвість пристосовувались різними народами до різних понять і філософських тлумачень... Хрест протягом віків міг символізувати: весь світ, чотири сторони світу, чотири періоди історії світу, чотири ділянки людського духу, сполучення та протиставлення, життя і безсмертя, дух і матерію, вічність, творчу силу, вічне щастя, могутність, любов, птаху із розпростертими крилами, людину із розпростертими руками, елемент божественного у людині, вогонь, сонце, небо, страждання, муку тощо.

Розп'яття з пристоячими. Фрагмент. Близько 1128 р. Рим Сант Клементе.

Свята Трійця

Основною засадою християнства є віра в триєдиного Бога: Бога Отця, Бога Сина, Бога Духа Святого. Один Бог і три особи в одному Бозі. І ця істина опанувала мистецьку творчість тоді, коли митці відважились на зображення Бога. Про труднощі, з якими зіткнулася християнська церква впродовж віків стосовно цієї тайни Боговтілення, говорить багато фактів, оскільки розуміння цього поняття знаходило багато різних інтерпретацій, які не мають свого завершення навіть у ХХ столітті.

Андрій Рубльов. Свята трійця XVст.

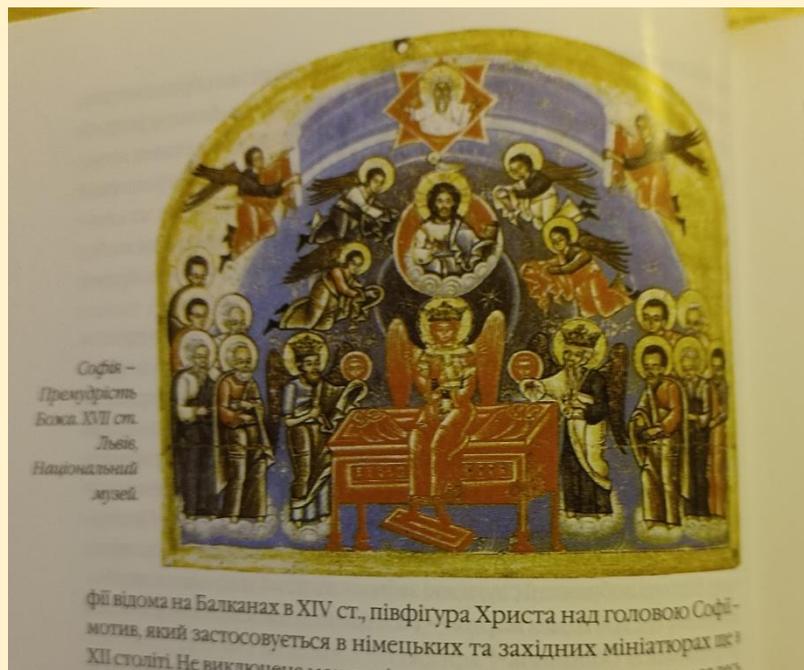
Ангели

Слово «ангел» означає посланець, вістун. У Біблії постаті ангелів виступають у багатьох різноманітних ситуаціях: служать Господу, виконуючи його волю, й борються із його ворогами. Це безтілесні істоти, що проголошують славу Богу, перебувають вічно в його оточенні. Ангели вчасно стали об'єктами зацікавлення християнського письменства, хоча біблійні реляції про них були досить різноманітними і не завжди чіткими. Теоретично-богословське обґрунтування про ангелів створив один із авторитетних теоретиків і філософів християнства Псевдо-Діонісій Ареопавіт в IV ст. у творі «Про небесні ієрархії», базуючись на біблійних

Свята Софія – Премудрість Божа

Впродовж віків, повільно проникаючи у незбагненні тайни Всесвіту, людство паралельно із філософським відкриттям існування Бога, духовно утвердило правду про загальнокосмічну Премудрість. Як філософське поняття «Софія – Премудрість» відоме в античному світі. Сам термін Софія виник в античній Греції, вживався як поняттєва абстракція чисто філософського характеру, без спроб якоїсь образотворчої персоніфікації цього поняття чи знакового його унаочнення. В юдаїстичному, а потім християнському світі термін «Софія», «Премудрість» означав конкретну премудрість – Премудрість Божу. У ранньому християнстві під Божою Премудрістю спочатку розумілася особа самого Ісуса Христа, основну сутність якого становить його вчення, тобто його Божа Премудрість. Поступово християнство засвоює персоніфіковане бачення образу Софії – Премудрості Божої.

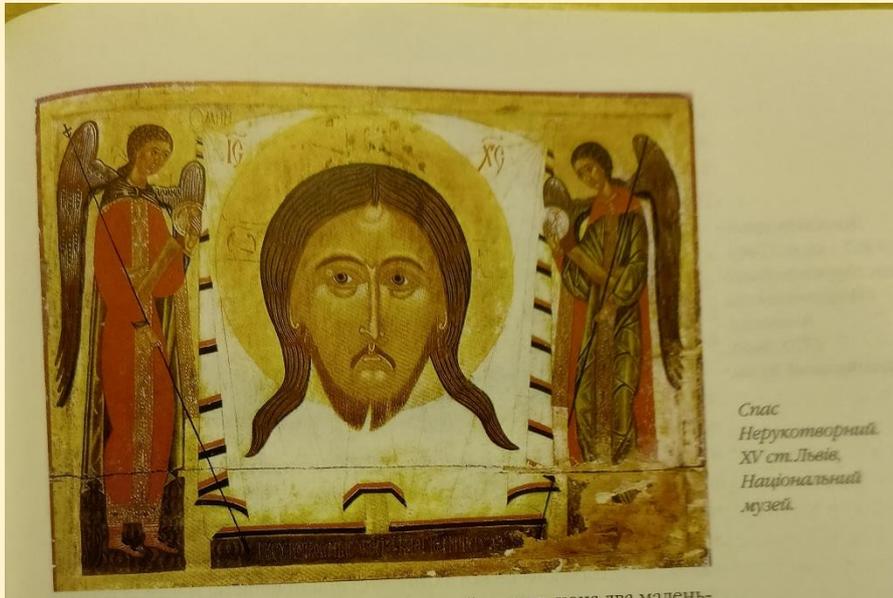

Софія—Премудрість Божа. XVII ст. Львів. Національний музей

«Спас нерукотворний, «Мандильйон»

«Спас нерукотворний» -- одне із найбільш розповсюджених у церквах Сходу зображення Ісуса Христа. Це давно відоме зображення Спасителя на тканині (рушнику) стало зразком для багатьох пізніших повторень

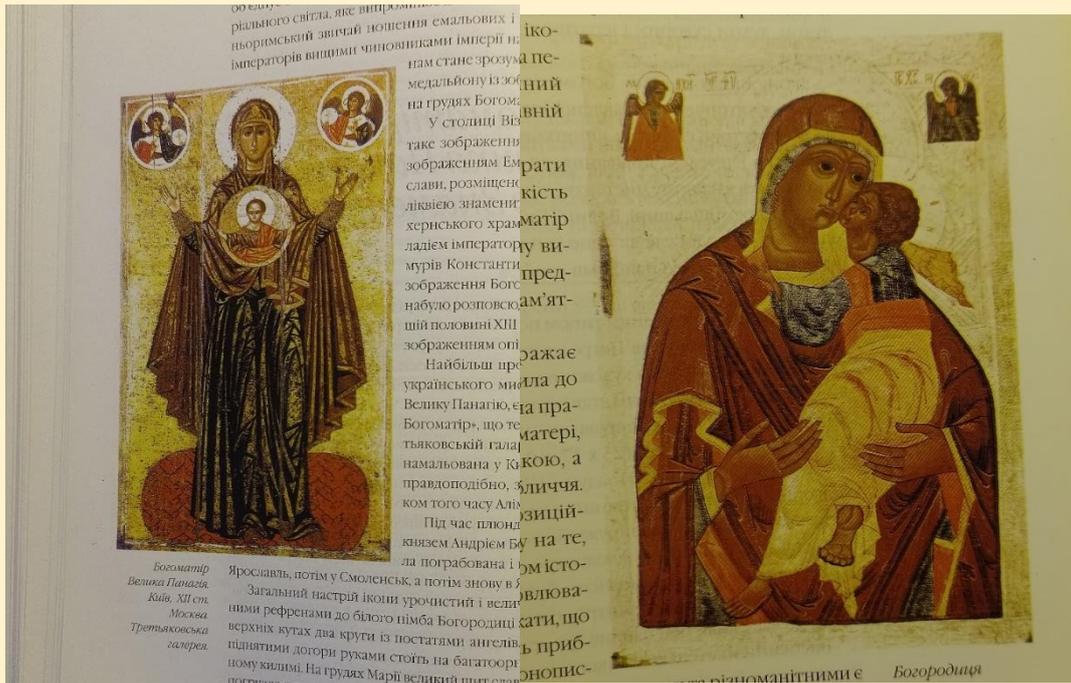
та наслідувань. Виникнення цього образу пов'язують з історією, що трапилася із царем Едесси із Сирії Авгаром V, який хворів проказою. Христос послав цареві полотняний плат, на якому чудесним образом відбилося лице Спасителя, і цей Нерукотворний Образ мав чудодійну силу. Авгар одужав. Від цього назва «Мандильйон – Хустина».

Спас Нерукотворний. XV ст. Львів. Національний музей.

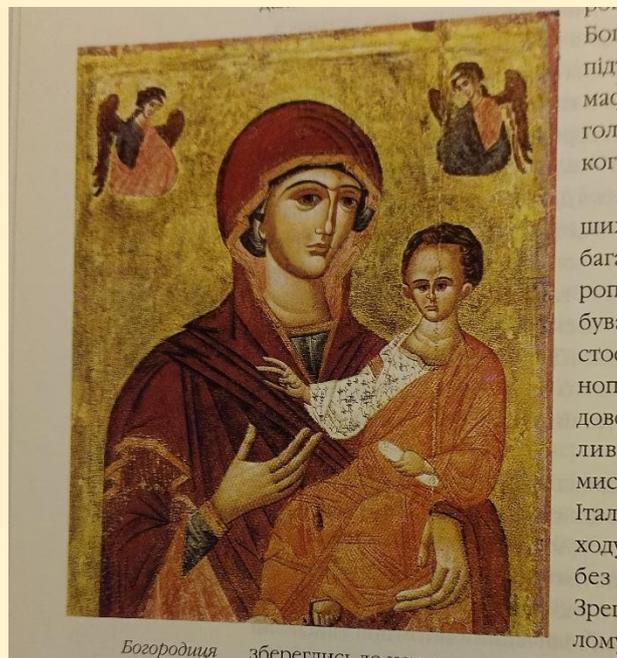
Оранта. Богоматір Велика Панагія, або Знамення. Богоматір Замилування – Елеуса.

Серед Богородичних ікон вирізняємо шість основних типів : «Милування» (Марія зображається нахиленою до дитини, що притуляється щокою до її щоки); «Одигітрія» -- «Провідниця» (Марія із поставою цариці, дитина сидить у неї на руках, як на троні); «Молококормилиця»(Марія кормить Ісусика грудьми); «Взіграння» (показаний момент активного взаємного ласкання Матері і дитини); «Оранта»(Богородиця із молитовно піднятими руками) і «Знамення» (Богородиця у позі Оранти, на грудях у неї медальон із зображенням дитини – Ісуса Христа). Інші Богородичні ікони – це проміжні варіанти, виникнення яких обумовлене конкретними історичними локальними обставинами.

Ліворуч. Богородиця Велика Панагія. Київ. XII ст.

Праворуч. Богородиця Замилування. Кінець XV- початок XVI ст. Львів. Галерея мистецтв

Богородиця Одігітрія. XV ст. Львів Національний музей.

Частина III

Іконостас

Іконостас – це багатоповерхова перегородка поміж навою та вівтарною частиною храму. У Десятиденній церкві, побудованій у X ст., як і в Софії Київській, побудованій у XI ст. , були тільки низькі, із мармуру чи шиферу вівтарні перегородки.

Празники

Ілюстративний у своїй основі іконографічний цикл празників, присвячений найбільш важливим подіям із життя Ісуса Христа та Богоматері, що чітко відповідав великим святам календарного року. Був остаточно сформований у X-XI ст., коли став скодифікований та затверджений церковний календар. Після періоду іконоборства у Візантії виникла конечна потреба скорочення обширних оповідальних іконних циклів і наведення у їх іконографічному висловленні певного лаконічного, чітко встановленого порядку. Важливість проблеми зумовлювалася тим, щоб при виборі сюжетів чи їх кількості не опускались якісь важливі євангельські теми, або щоб у цих літергічно дуже важливих циклах не з'являлось сцен літургічно менш важливих, чи просто таких, у яких не було конкретної необхідності ілюстрування. Остаточно затвердженими канонічними циклами євангельських сюжетів були: Благовіщення, Народження Христа, Жертвування Христа у храмі, Хрещення, Преображення, Воскресіння Лазаря, В'їзд до Єрусалиму, Розп'яття, Зішестя в ад, Вознесіння, Зіслання Святого Духа і Успіння Богородиці. Комплексність цих сюжетів застосовувалась у станковому іконописі для празникових та іконописних циклів. У станковому, монументальному малярстві , залежно від можливостей інтер'єрної площі храму, цей цикл міг бути збільшеним додатковими епізодами, що зумовлювалось потребами загальної композиції розмалювання стін.

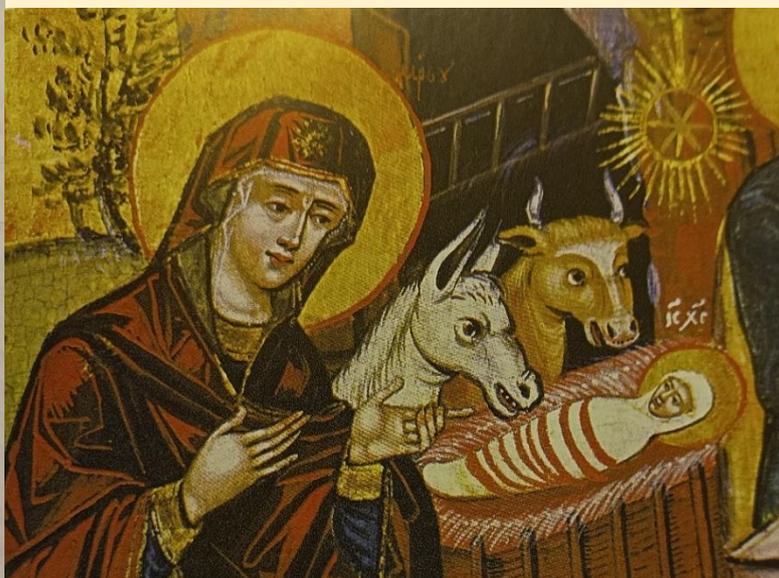
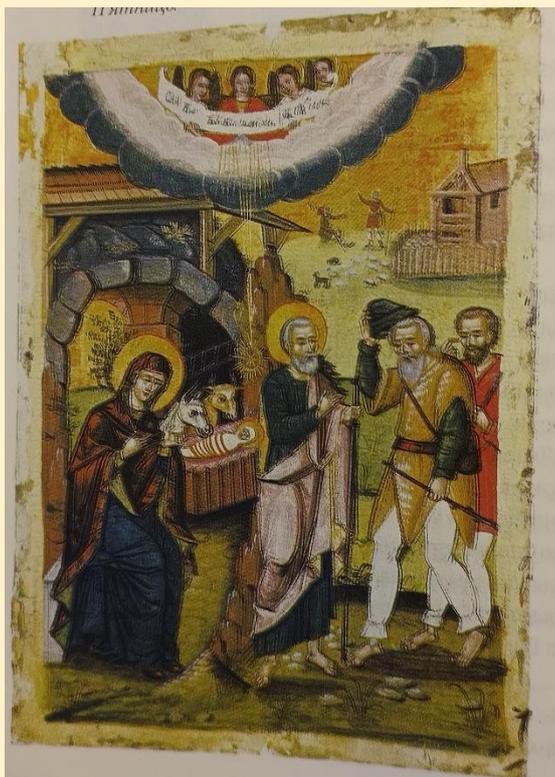
Празнички. Перша чверть XIV ст. Мозаїчна ікона. Флоренція. Музей собору.

Народження Марії. Введення Марії у храм.

Ліворуч. Різдво Марії XV ст. Львів Національний музей
 Праворуч. Введення Марії у храм. Кінець XVI—початок XVII ст. Львів.
 Іконостас церкви святих П'ятниць

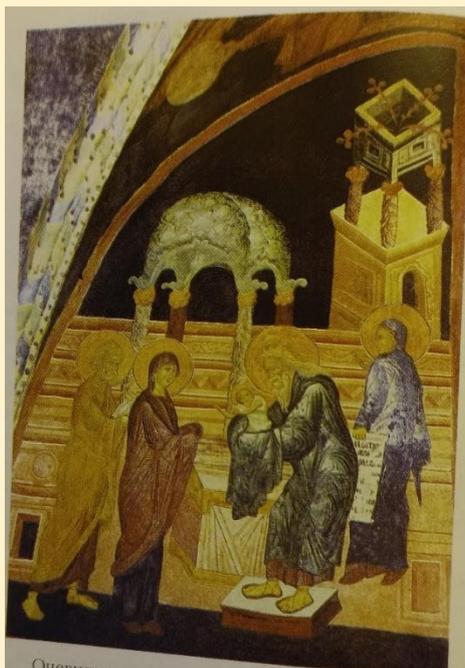
Різдво Христове

Ліворуч. Різдво Христове. Кінець XVI –початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих П'ятниць

Праворуч. Різдво Христове. Фрагмент

Жертвування у храмі

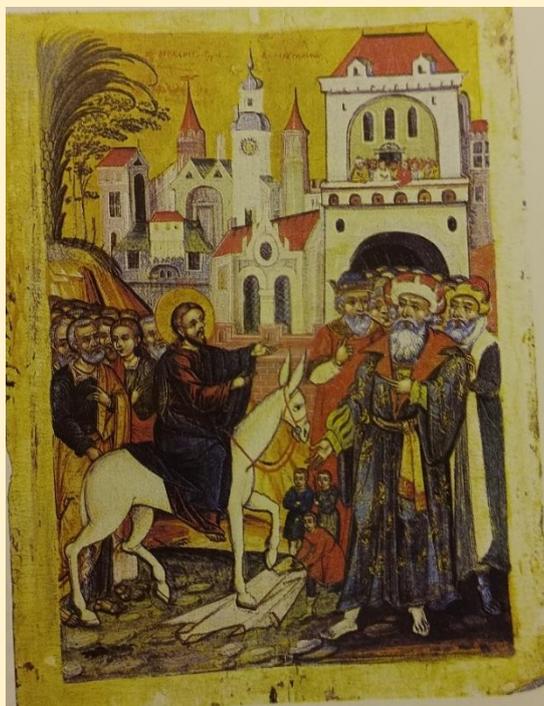
Стрітення. 1418.Фреска. Люблин. Замкова каплиця Святої Трійці

Хрещення Христа

Хрещення Христа. Кінець XVI –початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви Святих П'ятниць

В'їзд до Єрусалиму

В'їзд до Єрусалиму. Кінець XVI – початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих П'ятниць

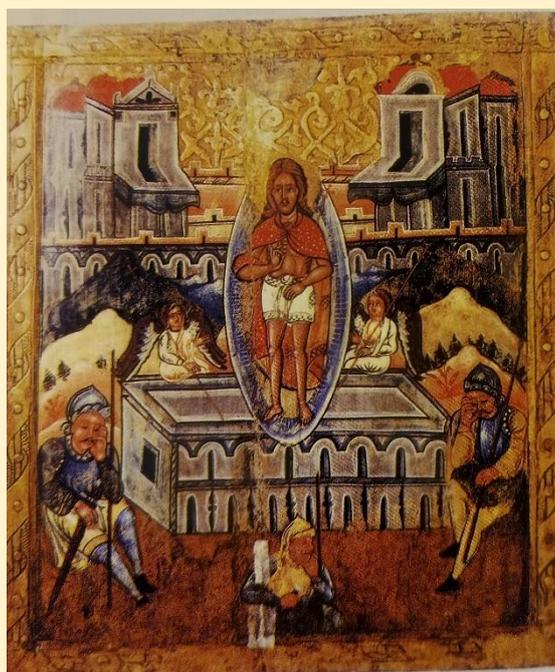
Преображення

Ліворуч. Преображення. Кінець XVI-початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих П'ятниць.

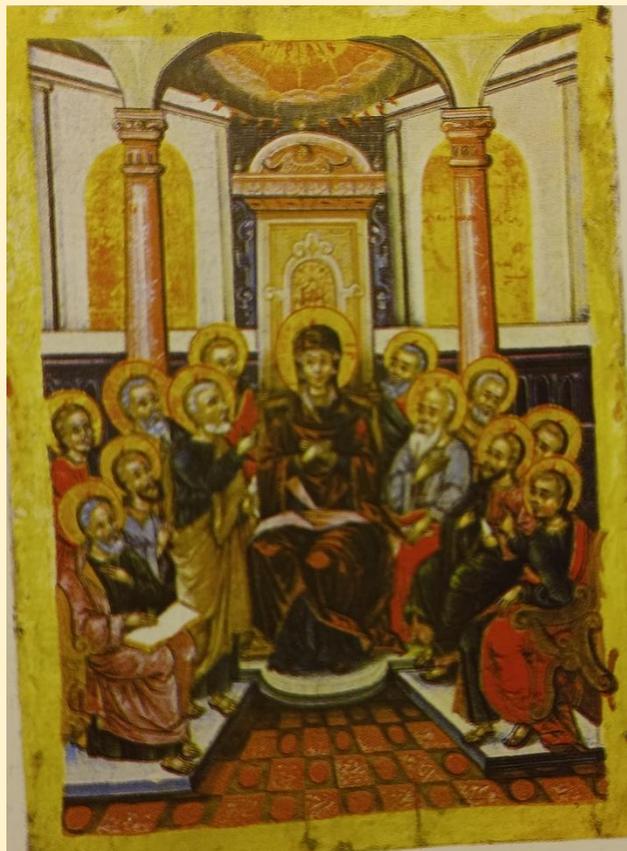
Праворуч. Преображення. Кінець XIII – початок XIV ст. Львів. Національний музей.

Воскресіння Христа

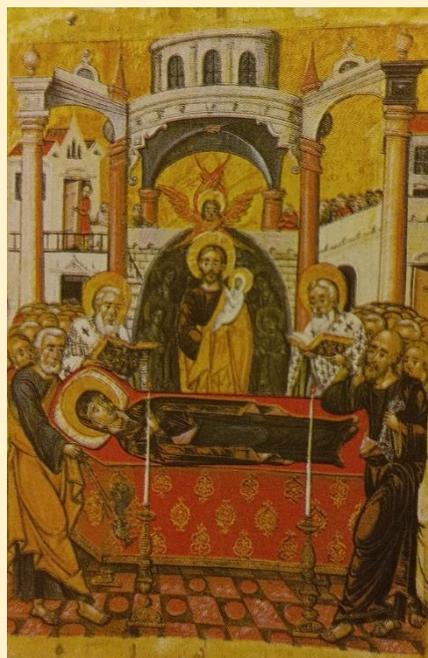
Воскресіння. Остання чверть XVI ст. Галичина. Київ. Національний музей

Зіслання Святого Духа

Зіслання Святого Духа. КінецьXVI-початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих П'ятниць

Успіння Богородиці

Успіння Богородиці. Кінець XVI- початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих
П'ятниць

Тайна вечеря

Тайна вечеря. Кінець XVI-початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих П'ятниць

*Йов Кондзелевич.
Тайна вечеря.
Богородчанський
іконостас. Кінець
XVII - початок
XVIII ст. Львів.
Національний
музей.*

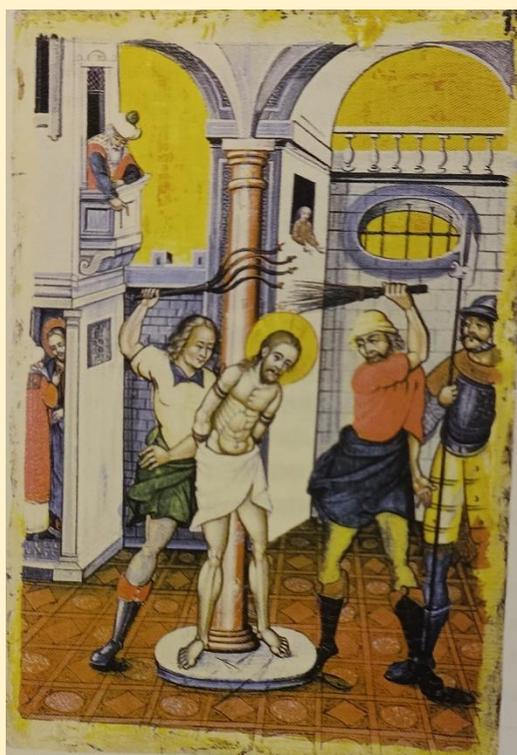
Йов Кондзелевич. Тайна вечеря. Богородчанський іконостас. Кінець XVII – початок
XVIII ст. Львів. Національний музей

Поцілунок Юди

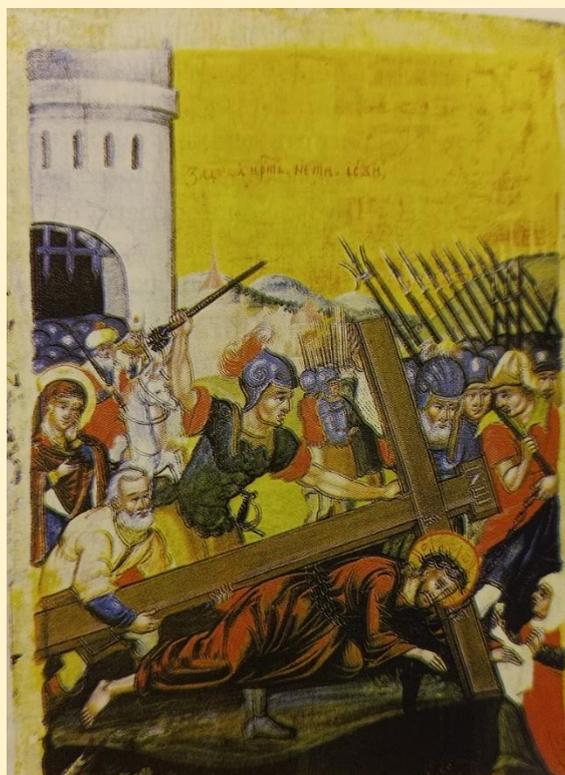
Поцілунок Юди. Кінець XVI-початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих П'ятниць

Бичування Христа

Бичування Христа. Кінець XVI-початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих П'ятниць.

Несіння Хреста

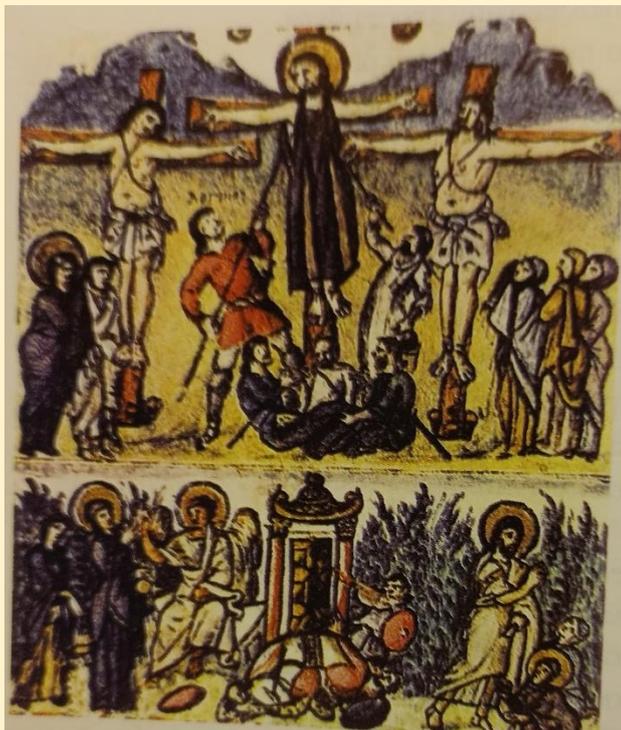

Несіння Хреста. Кінець XVI-початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих П'ятниць

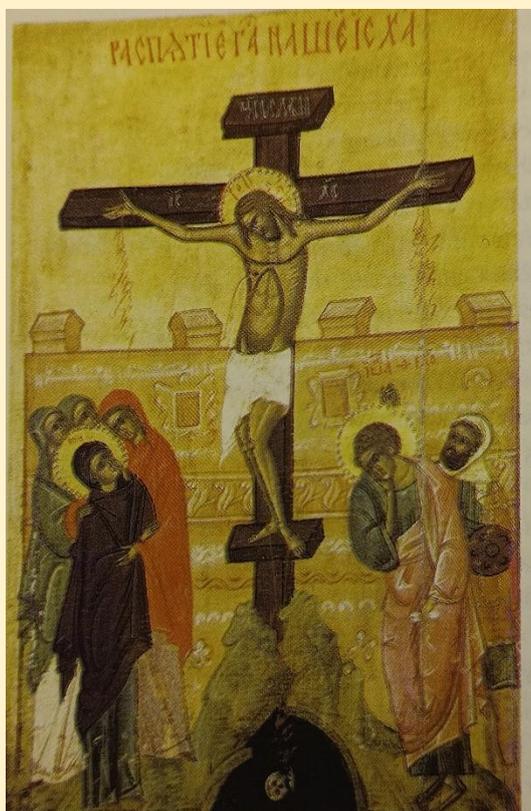

Несіння Хреста. Середина XVI ст. Страсті з Воздвиженської церкви , Дрогобич

Розпинання на хресті. Розп'яття

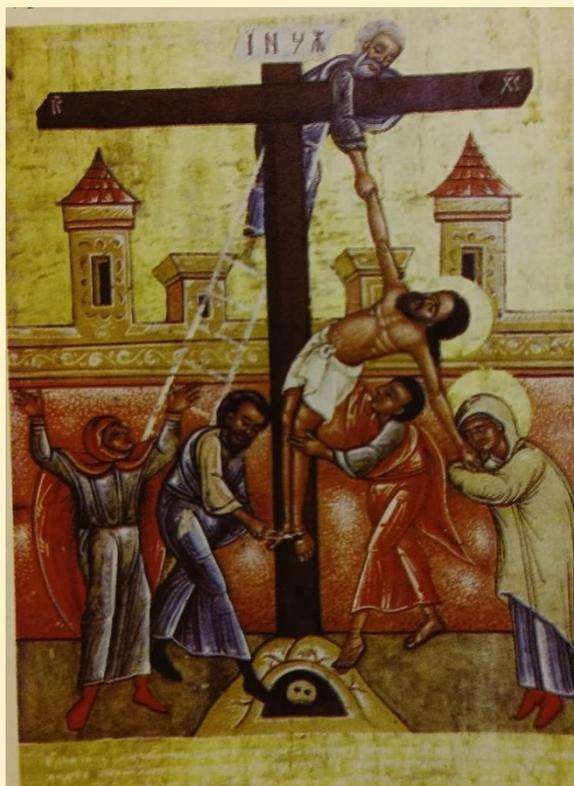

Розп'яття. 586 р. Мініатюра з Євангелія монаха Рабули. Загбі.

Розп'яття. Сцена із Страстей із Звижні. XV ст. Львів. Національний музей.

Зняття з хреста

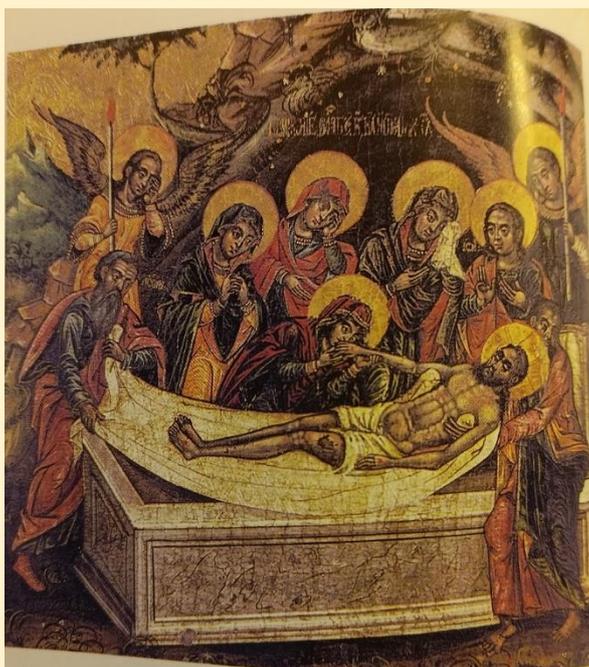
Зняття з хреста. Кінець XVI-початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих П'ятниць

Оплакування Христа

Оплакування Христа. Кінець XVI- початок XVII ст. Львів. Іконостас церкви святих П'ятниць

Покладення до гробу

Покладання до гробу. Вишеньська школа. Перша половина XVII ст. Львів.
Національний музей.

Закінчення

Ікона як художній і духовний феномен

З іконою прийшло на Русь малярство, а з ним дивовижно розкрився потяг до кольору і форми.

Проте в Стародавній Русі естетична свідомість вищого виразу досягла в образотворчому мистецтві – утворенні ікон в художньому оформленні інтер'єрів храмів. Але Русь не повторила Візантії, бо цього не могла й не мусила робити – надто різні умови життя, різні шляхи розвитку матеріальної і духовної культури їх розділяли, а також Русі потрібно було за короткий час пройти становлення і зміцнення держави, та найголовніше – змінити характер релігійних поглядів. Той процес, що у Візантії тривав понад півтисячоліття, у Русі відбувся за досить малий час. Але рішучий крок, зроблений київським князем Володмиром Святославовичем у 988

році з введенням християнства, мав величезні наслідки. Русь прилучилась до тисячолітнього розвитку людської культури.

В українській іконі менше смутку, ніж світлої радості. У ній дійсно втілена душа народу, його віра, національне єднання і духовна спільність, а також упродовж тривалих віків затамовані духовні скарби народу, його ідеали, прив'язаність і любов до рідної землі. Тут знайшли відбиття й найважливіші історичні зміни, часи скорботи й невгамовності надії на Божу ласку – свободу і незалежність.

Отже ікона – всеосяжний твір людських рук, натхненний вищою духовною силою, це епічна книга українського народу, його духовних злетів, дум і страждань, його надій і розкритого серця.

Бібліотека ОІППО

2026 р. березень